

RITA LILJESTRÖM

Mödrar i hushållets, kollektivets och statens tjänst

I denna artikel beskriver

Rita Liljeström de vietnamesiska kvinnor som brutit upp från den traditionella underordningen i familjen för att arbeta i det statliga skogsbruket, knutet till Bai Bang. Särskilt de ogifta mödrarnas hårda villkor som skogsarbeterskor ställer i tvivel om lönearbetet leder till den kvinnofrigörelse som avsetts.

När man ser kvinnornas späda kroppar under hattarnas toppiga halmtak balansera oket över axeln, är deras rörelser så lätta i sin böljande rytm att åskådaren förlorar känslan både för bördans tyngd och bärerskans styrka. Sedan jag på prov lyft de vattendunkar brigadens kvinnor bär hem före mörkret eller de spannmåls- och grönsakskorgar de tar till marknaden, är min blick inte längre bara estetiskt lustfylld, utan bestört och förundrad. Hur orkar de?

I Vietnam utgör kvinnorna flertalet av arbetarna i tunga manuella jobb. I den direkta produktionen i de jordbrukskooperativ och de statliga skogsföretag som jag här beskriver, är andelen kvinnor i genomsnitt 65 procent. Den låga mekaniseringsgraden innebär att det mesta görs för hand med spade och hacka och med hjälp av ok, dragdjur och cyklar. Den allmänna fattigdomen håller livet inom nödvändighetens snäva ram.

Ett särdrag i Vietnams materiella armod är att de fattiga är både läskunniga och läshungriga. Efter 1945 års revolution genomfördes en framgångsrik alfabetiseringskampanj. Alla barn går i skola. Så har t ex skogsarbetare i regel sju till tio års skolorbakgrund. För de yngsta gäller tolv år. Den gamla respekten för utbildning och lärdom lever kvar.

Jag skall här skildra kvinnornas villkor som statligt anställda skogsarbeterskor i de

skogsföretag som levererar råvara till den svenskstödda pappersfabriken i Bai Bang. Materialet är inhämtat under ett fältarbete 1987, vars syfte var att söka en bredare bakgrund för att kunna bedöma vad som låg bakom de missförhållanden som det slagits larm om i en tidigare rapport (Larsson och Birgegård 1985). Flertalet av skogsarbetarna har utvandrat sedan början av 1960-talet från låglandet vid Röda flodens delta. Vi besökte därför också fyra jordbrukskooperativ nere vid kusten. Skogsarbeterskornas villkor måste ses mot bakgrund av de tre institutioner som bildar hörnstenarna i det vietnamesiska samhällsbygget, nämligen familjen, kollektivet och staten. De har alla långa historiska anor, och trots revolutionära omdaningar präglas de av en stark historisk kontinuitet.

Jag skall därför granska de tre hörnstenarnas betydelse för kvinnornas liv.

Den starka familjen

Vietnam är ett bondesamhälle. Frågar du någon var hon bor, svarar hon med namnet på den by där hon har sina föräldrar, skriver polskan Teresa Halik, som iakttagit livet i en nordvietnamesisk by under åren 1975-1985. Byn där man har sin familj har samma klang som ordet fosterjord för en patriot.

I den konfucianska traditionen inlem-

Vietnam. Foto: Paul Rimmerfors/SIDAs bildarkiv.

mades individen i samhället som medlem av en familj. Allt individen företog sig utgick från familjen. Familjelivet byggde på att alla var avhängiga av varandra och inte på vad de tyckte om eller kände för varandra. Dessa inbördes beroenden var nogsamt över- och underordnade. Fadern bestämde över familjen, männen över sina kvinnor, äldre över yngre. Det brukar heta, att kvinnan hade tre lydnadsplikter. Som dotter hade hon att lyda sin far, som hustru sin make och när hon blev änka, lydde hon under sin äldsta son. Eftersom härstamningen räknas från far till son, stärker sönerna familjen från insidan, medan döttrarna utvidgar familjekretsen på utsidan. Eftersom döttrarna är svagare länkar i ett patrilineärt system kallas de i folkmun för »fly out's». Dottern flyttar ju till sina svärföräldrars hem när hon gifter sig, medan sonen tar sin hustru till sina föräldrar. Familjerna önskar sig helst söner, och döttrar i andra hand, när linjen på fädernet har befasts. Den olika vikt man tillmäter inre och yttre släkt utesluter ingalunda starka band mellan mödrar och döttrar. Medan modern framstår som sin dotters bundsförvant, är den potentiella spänningen mellan svärmor och svärdotter omvitnad.

De nätverk av avhängigheter och den villkorslösa lojalitet som människor var bundna till, bör ses mot bakgrunden av livet i fattiga områden, där väderleksförhållanden är extremt oförutsägbara; med regnstormar, felslagna skördar och floder som stiger över sina breddar. De stora familjerna och hembyns kollektiv gav skydd mot fattigdom och överkrav från kejsaren eller staten. Mycket av det offentliga livet får sin färg av nödvändigheten att bekräfta en villkorslös samhörighet.

Gränsen mellan vad som är privata och offentliga känslor dras annorlunda i Vietnam än hos oss. Jag förundrades ofta av känslointensiteten på allmänna möten och den snabba känslomässiga kontakt som jag upplevde med många vietnameser, tills jag insåg att avhängigheten måste upprätthållas och uttryckas likväl som dess motsats, oberoendet. De känslökulturer som skapas skiljer sig radikalt från varandra.

1945 års revolution ville skapa ett samhälle där kvinnor och män var jämställda. Man ville avskaffa såväl diskrimineringen av kvinnor som de äldre generationernas förtryck av de unga. Familjeforskaren Mai Kim Chau säger att de unga började bryta sig ur flergenerationsfamiljen under kriget mot fransmännen och att kärnfamiljen blivit allt vanligare. Han anger orsaker till kärnfamiljens utbredning:

Först och främst har den att göra med utvandring; bönder lämnar sina byar och blir arbetare. De gifter sig och bosätter sig i städer. Det rör sig här som annorstädes om industrialisering och urbanisering. Andra lämnar byar som inte kan föda en växande befolkning och söker sig till glesare befolkade regioner.

Den starka begränsningen av privat jordäggande innebär att stora familjer inte längre hålls samman av arvsintressen. Likaså har begränsningen av privat småföretagsamhet, hantverk m m minskat värdet av familjemedlemmar som arbetskraft.

Den ekonomiska avhängigheten har försvagats. Ett äldre par kan i dag överleva utan sina barn. Ty staten garanterar pension åt sina anställda och kooperativen är skyldiga att bistå sina medlemmar när de blir gamla. Också barn är mindre beroende av sina föräldrar.

Gamla värden förlorar sitt fäste bland de unga, som utövar en revolutionär kritik av den äldre generationens pragmatiska värderingar. Många unga föredrar att bo för sig själva eftersom deras livsstil är annorlunda. I städerna söker människor efter personlig tillfredsställelse i sina äktenskap och tänker mindre på barn och ekonomi än på landet.

Sist men inte minst, kvinnor deltar i lönearbete och offentligt liv. Det förväntas allt mer att de är aktiva medlemmar i arbetskraften och gör sin plikt gentemot staten, kollektiven och sina familjer.

Som vanligt i Vietnam blir uppgifter om hur det faktiskt förhåller sig varvade med hur det borde vara. I praktiken är bara ca 15 procent av befolkningen statsanställda och kooperativen klarar knappast mer än att trygga ett existensminimum för sina gamla. Men Mai Kim Chau ger ändå en angivelse av förändringens riktning. Det faktum att kärnfamiljen vinner terräng bör inte tolkas som en upplösning av våra släktband, poängterar han. Men det har

blivit möjligt för unga par att flytta till eget om det skär sig mellan generationerna. Traditionen är fortfarande stark. Unga familjer må välja att ha ett eget hem, men de vill inte bo för långt från föräldrarna. Det framgår faktiskt ur aktuella studier att unga par umgås oftare med sina föräldrar än med sina vänner. Och när de unga får barn, slår de sig ofta ner hos sina föräldrar under några år. *Åtskilda, men nära*, betonar Mai Kim Chau.

Kollektivism i jordbrukssektorn

Bildandet av jordbrukskollektiv i norra Vietnam bygger på byarnas gamla kollektivism. Jordbrukskooperativen ingår inte i den statliga sektorn utan utgör kollektiva ekonomiska enheter. De betalar skatt till staten och förväntas sälja av sina produkter till staten. Kooperativens organisation skall följa gällande socialistiska principer; det får inte förekomma någon exploatering, ingen privat anställd arbetskraft eller uthyrning av jord. Kooperativen skall sörja för sina medlemmar, bistå familjer som förlorat en medlem i kriget, hushåll med många barn, de sjuka m fl. Därutöver är kooperativen fria att sköta sin produktion och distribution utan statens direkta inblandning.

Christine White (1982) tar samtidigt upp den socialistiska omvandlingen av jordbruket och av relationerna mellan könen i Vietnam. Medan familjejordbruk i liten skala förknippades med ekonomisk efterblivenhet, gavs kvinnors arbete i hushållens isolering skulden för deras svagare ställning. Bildandet av jordbrukskollektiv slog därmed två flugor i en smäll. Kvinnoarbetet fördes ut ur hushållen, samtidigt med att nya och effektivare jordbruksformer skapades. När de vietnamesiska kooperativen kollektiviserades organiserades jordbruket på 95 procent av den odlade jorden i form av arbetslag. För kvinnornas del innebar detta, enligt White, att medan deras arbete tidigare hade uppfattats som ett »tillskott» eller sekundärt bidrag, blev det nu mätt med samma mått som männens insats. Kvinnors arbete hade således

blivit synligt. Under jordreformen 1953-54 hade kvinnor för första gången tilldelats jord i sitt eget namn. När kollektiviseringen av jordbruket startades infördes också en ny äktenskapslag som avskaffade polygamin, barnäktenskapen och föräldrarnas rätt att bestämma över sina barns giftermål. Jordbrukskooperativen försåg kvinnorna med en grundval som minskade familjens grepp över dem. De fick sina arbetspoäng och betalning individuellt. Mannen i familjen hade förlorat sin auktoritet över familjemedlemmarnas arbete och vad de fick ut i lön.

Dessvärre medförde inte jordbrukets kollektivisering den produktionsökning man räknat med och regeringen tog i början av 1980-talet initiativ till ett kontraktssystem. Det innebar att jorden kontrakterades ut till kooperativens medlemmar som tog ansvaret för odlingsprocessens senare led. Myndigheternas anvisningar nämner inte hushållet som en ekonomisk enhet, men i praktiken har kontraktssystemet ofta medfört att hela arbetsprocessen blir lagd på underkontrakt med hushållets överhuvud. Det betyder, enligt White, att till skillnad från systemet med arbetspoäng, som mätte upp hushållsmedlemmarnas arbetsinsatser var och en för sig, kan det nya systemet återinföra det odifferentierade »familjearbetet» utan några yttre former för hur arbetsbördan eller inkomsten fördelas inom hushållet eller familjen. Därmed blir kvinnors insats åter osynlig, samtidigt som deras arbetsbörda ökar. Enligt vietnamesiska studier (Le Ncog Van, 1985) utför kvinnor huvuddelen av de uppgifter som kontraktssystemet lägger på familjerna. De arbetar tolv till fjorton timmar om dagen. Under mellansäsongen arbetar de nio till tio timmar per dag, medan män gör sina sju till åtta timmar. De årsdagar kvinnor arbetar i jordbruket är fler än mäns, 255 dagar respektive 205 dagar. Enligt Le Thin Lan (1985) består hushåll med övervägande kvinnlig arbetskraft av hustrur till soldater samt av tjänstemän och arbetare som vistas på annan ort. Kvinnorna som har att ta hand om barnen, hinner endast arbeta på kontrakt. Ett nytt drag i arbetsfördel-

ningen mellan könen som vuxit fram över åren är att män dominerar inom den statliga sektorn medan kvinnor utgör flertalet inom den kooperativa.

Låglandet vid Röda flodens delta hör till Vietnams folkrikaste. Genom århundraden har överskottsbefolkningen tvingats utvandra till andra delar av landet. Så än i dag. I ett av de kooperativ jag besökte i det vattenrika låglandet hade hela 50-60 procent av männen utvandrat. Hembyn fungerade som stödbas för sina migranter. Det är en vanlig situation att hustru, barn och mannens föräldrar blir kvar i byn. Männen är borta under sina yrkesverksamma år och återvänder hem när de går i pension. Så t ex berättar San, 41 år:

– Jag är överhuvud i min familj. Jag har fyra döttrar och en son. Pojken är yngst. Min man arbetar vid ett trafikverk i provinshuvudstaden. Han har jobbat där i 23 år. Snart blir han pensionerad.

På min fråga hur det är att ha mannen borta så länge, ger hon en typ av svar, som jag känner igen från flera andra samtal.

– Våra familjeband är så starka att de tål långa separationer. Min situation är helt normal. Vietnamesiska kvinnor föredrar att deras män har ett bra jobb hellre än att de knäcker sina ryggar på risfälten. Jag har inte sört. Han har ju kunat besöka mig och barnen varje månad.

I ett annat kooperativ berättar Ha, 51 år, att där finns cirka 300 familjer, där mannen arbetar utanför byn. Omkring 200 av männen är tjänstemän, gifta med bönder. Avståndet mellan det liv makarna lever växer och när mannen besöker hemmet blir han besviken över att finna en utsliten hustru, vars horisonter inte höjer sig över risfälten. Ibland tar hans misslythet utlopp i misshandel. Då ingriper Kvinnounionen till hustruns stöd. Kvinnorna talar med mannens anhöriga och eftersom familjerna är måna om sitt goda anseende brukar det hjälpa.

Både San och Ha är ordförande för sina kooperativs Kvinnounion. Jag intervjuar dem för att få en uppfattning om vilka frågor Kvinnounionen driver. Ett står klart, trots att kvinnorna utgör majoriteten av

befolkningen i jordbrukskooperativen är de föga representerade i kooperativets ekonomiska eller i kommunens politiska ledning.

Ansträngningar för att hejda befolkningstillväxten pågår över hela landet. Det heter sedan gammalt att »stora familjer är lyckliga familjer», men kampanjer försöker sprida det motsatta budskapet: små familjer är lyckliga familjer. Kvinnounionen motiverar kvinnorna för familjeplanering. Insättning av spiral är den vanligaste metoden. I ett av de kooperativ jag besökte, berättade ordföranden att det normala är att spiralen sätts in efter första barnet för en period av fem år. Efter att kvinnan fått sin spiral insatt får hon vara ledig i tio dagar och hon är befriad från tungt kollektivt arbete under ett halvår. Dessutom erhåller hon vanligtvis 20 kilo ris för en ringa penning. I kooperativet hade 80 procent av tvåbarnsmödrarna spiral.

Jag frågar ordförande Ha vad hon anser vara bättre för kvinnors frigörelse, att vara statsanställd eller att verka i kooperativet och kommunen.

– Jag anser att kvinnor som statsanställda är i bättre position att hävda sina rättigheter. Staten säkrar deras ålderdom.

Vad menar du med kvinnors rättigheter?

– Att kvinnor själva får välja vem de vill gifta sig med. Att de får lika poäng för sitt arbete i stället för att männen gynnas. Att en kvinna kan stödja sitt barns vidare utbildning, utan att hennes man kan sätta sig emot det.

Ha är mor till tre söner och två döttrar. Hon gick in i partiet redan 1957. Hennes man har genom åren arbetat fjärran från hembyn.

– Ibland har jag tyckt att det är så tungt att inte ha någon att dela sina bekymmer med, att jag rent av funderat på att lämna politiken. Men sen har jag ändå tyckt att jag har en speciell fallenhet för politik som inte är så vanlig bland kvinnor, så jag har fortsatt... Men jag har försökt skapa en god familj och vara en bra mor. Och jag har alltid kämpat för kvinnors rätt.

Den svaga staten

Så långt har jag beskrivit kvinnors traditionella underordning i den vietnamesiska familjen och hur de blev kvar i byarnas jordbrukskollektiv, medan männen sökte sig nya försörjningsvägar. Vi skall nu se vad som händer byns flickor när de bryter upp för att bli statsanställda skogsarbeterskor.

Här är det nödvändigt att först dröja något vid hur den socialistiska ideologin ser på kvinnors frigörelse. Jag refererar härvid till Molyneux (1981). Molyneux pekar på slående likheter i de grundantaganden som styr den socialistiska kvinnopolitiken i helt olika länder och hon förklarar denna likformighet med hänvisning till dess historiska rötter i en ortodox kommunistisk lära. Den utgör ingalunda ett direkt arv från de klassiska marxisterna. Det Marx, Engels och Lenin skrev om kvinnor var fragmentariskt och motsägelsefullt. Vad som däremot har hänt är att ett urval av deras utsagor har heligförklarats och förts samman till en synbarligen sammanhängande teori. I likhet med att den ortodoxa marxismen-leninismen skapades i Moskva efter Lenins död och spreds över den internationella kommuniströrelsen, så baserades den rena läran om kvinnor på en ändamålsstyrd läsning av de klassiska texterna och blev officiellt sanktionerad av den tidiga Tredje Internationalen. Den officiella teorin bygger på utdrag från Engels och Lenin. Medan Engels ger en teoretisk uppbackning åt tesen att kvinnoförtrycket är ekonomiskt betingat och oupplösligt knutet till klassamhällets och statens uppkomst – och inte kan övervinnas med mindre än att kvinnor deltar i socialt produktivt arbete – faller det på Lenin att engagera kvinnor i politisk verksamhet. Man kan knappast vänta sig att länder i tredje världen som är förbundna med och avhängiga av bistånd från kommunistblocket, skall vara i stånd att förhålla sig kritiskt just i kvinnofrågan. Och, säger Molyneux, med sin betoning på kvinnors roll i produktionen, passar den ortodoxa teorin som hand i handske med deras utvecklingspolitik. I detta ljus begriper man lättare

hur det kommer sig att den officiella lösningen, trots allt vad den lämnar osagt, upprepas så ensartat från land till land.

Ovanstående sammandrag torde ge kärnan till den officiella statssocialistiska synen på kvinnors underordning. Denna kärna har i allt väsentligt förblivit oförändrad sedan den ursprungligen fastslogs efter den ryska revolutionen. Den har gett upphov till en politik som går ut på:

- att föra kvinnorna ut ur hemmen och in i ekonomin
- att omorganisera bondehushåll som håller kvinnor nere
- att tillhandahålla offentlig service för att avlasta arbete i hushållet och med barnen
- att mobilisera kvinnor i politiskt arbete och statlig administration, samt
- att erbjuda lämpliga arbetsförhållanden som »tillgodoser den kvinnliga organismens särskilda behov och de moraliska andliga behov kvinnor har som mödrar».

Allt detta gäller för Vietnam. Den statliga anställningspolitiken upphävde familjen som en ekonomisk produktionsenhet. Män och kvinnor anställdes som individer i enlighet med industrins och stadens nya anda. I och med att statliga anställningar öppnades för kvinnor, kunde fattiga flickor bryta upp från sina familjer. De fick möjlighet att försörja sig och själva förhandla om ett framtida äktenskap. För de flesta var äktenskapet ett givet livsmål.

Under 1960-talets pionjäranda lämnade entusiastiska ungdomar sina hembyar för att befolka avlägsna skogs- och bergsområden. Den utvecklingsmodell Vietnam anammade efter revolutionen vilade på en stor central administration, som styrde resurser till områden med förtur i den nationella återuppbyggnaden, dvs till storskalig modern industri. Den statliga styrningen avsåg att motverka uppkomsten av privat, och därmed oetisk, ekonomisk makt. Ett växande antal statsanställda i fabrik, statliga plantager och jordbruk, gruvor och skogsbolag bildade en ny klass av arbetare, vilka utgjorde utvecklingens spjutspets.

Vietnam. Foto: Eva Lindskog.

Enligt modellen tillhandahöll staten det kapital som produktionen av en viss vara krävde och fastställde den årliga produktionsvolymen, dvs planen. Staten tillförde produktionsenheten de resurser som krävdes för att uppnå målet. De beräknades med hjälp av enkla normer. Sålunda var det företagets uppgift att tillverka produkter utan att själva bestämma över vad som producerades och till vem varan levererades. Inte heller kunde företagen själva välja sina egna leverantörer av maskiner, materiel m m. Därmed minskade producenternas intresse för produkternas kvalitet och de verkliga produktionskostnaderna (Fforde 1987).

Vietnams krigsansträngningar och hjälpen utifrån bidrog till att dölja svagheter i den centralistiska planmodellen, som kränkte den lokala självständighet som genom århundraden varit ett särmerke för

relationen mellan centralmakten och byarna i Vietnam. Under 70-talets lopp blev det allt tydligare att staten inte klarade sina åtaganden. Lönearbetarna nödgades finna lösningar för det faktum, att de endast kunde leva tio dagar på sin månadslön och resten måste de tjäna ihop på annat sätt, genom extrainkomster och ekonomiska verksamheter vid sidan av planekonomin. Verksamheter som efter revolutionen varit mer eller mindre illa sedda eller rent av illegala blev i efterhand upptagna i den officiella politiken. Genombrottet skedde redan 1979 men liberaliseringen har gått vidare efter 1986 års partikongress.

Skogsarbetets villkor

Ett skogsföretag har ett huvudkontor för administrativa uppgifter och diverse speci-

alenheter. Antalet anställda vid skogsföretagen knutna till Bai Bang varierar från ca 600 till 1 400 personer. Själva produktionen är uppdelad på ett antal produktionsbrigader, enheter på 60-140 arbetare med sina egna bosättningar. Besökare vid statliga skogsföretag och deras spridda skogsbrigader kan mycket väl förbli omedvetna om att majoriteten av skogsarbetarna är kvinnor. Så har också skett. Besökare utifrån tas emot av ledningen och den består enbart eller mestadels av män. När det kommer kvinnliga besökare tillkallas i regel kvinnornas representant på platsen. Männerna befinner sig hela tiden i förgrunden. De dominerar i administrationen, i tekniska verksamheter och transporter. Den tysta majoriteten av kvinnor i den direkta produktionen smälter samman med landskapet.

Skogsföretagens personalrekrytering har haft som mål att få 70 procent män och 30 procent kvinnor. Vad man uppnått är närmare det omvända: 35 procent män och 65 procent kvinnor i det som kallas den direkta produktionen. Medan plantering av skog har en viss likhet med plantering i jordbruk, ter det sig som en möjlighet för kvinnor att få ett yrke som statsanställd. Slitet på risfälten räknas inte som riktigt arbete, i varje fall inte som ett yrke. För männens del liknar arbetet i skogen för mycket det tunga arbetet med jorden, som de vill göra sig fria från. Det finns fler alternativ för män.

Den ojämna könsfördelningen sätter sin prägel på många skogsbrigader, likväl som på statliga jordbruk, teplantager m m som männen undflyr. Några avlägsna skogsbrigader i Ha Tuyen-provinsen fångar problemen i ett nötskal:

- Det är ont om män och gott om kvinnor.
- Det finns ingen som är över 40 år.
- Huvuddelen av den vuxna befolkningen befinner sig i de fruktsamma och produktiva åren mellan 26 och 35 år.
- Det finns massor av barn, men ont om tonåringar.

Detta bryter så mot generationernas närvaro i vietnamesisk tradition att den måste

rubba hela vardagslivets organisering. Frånvaron av män blir därigenom ännu mer radikal till sin innebörd. Intrycket förstärks när vi kartlägger sammansättningen av hushåll.

- Flera av de kvinnliga arbetarna är ogifta, men ytterst få av de manliga.
- Några mödrar är ogifta.
- Av gifta kvinnor har 35 procent eller många fler sin man på annat håll. Ibland arbetar han vid en annan brigad vid samma företag. Avverkning ger nog bättre ackord och bonus än plantering ehuru avlöningssystemen varierar mellan företagen och är så oöverskådliga att det blir svårt att vara säker på sin sak. Dessutom skiftar lönerna från månad till månad med säsong och klimat.
- En del av de gifta männen har sin familj kvar i hembyn, däribland ofta män i ledningen.

Det finns med andra ord en hög andel kvinnostyrda hushåll och många barn som sällan ser sin far. Enligt en vietnamesisk kvinnoundersökning av tre skogsbrigader (Le Thi 1987) tog ungefär 35 procent av kvinnorna ensamma hand om sina barn.

De brigader jag besökt har i regel haft en daghemsavdelning för barn mellan sex månader och två år, och en för tre till fem-åringar. Daghemmen är dessvärre ytterst torftiga och de anställda kvinnorna, med gott handlag och en viss utbildning, förmår inte stort mer än att se till att barnen inte drabbas av olyckor eller vållar skada medan mödrarna är i skogen. Mödrarna lämnar arbetet i förtid för att hämta sina små så till vida inte ett skolbarn dyker upp efter förmiddagspasset och bär ett mindre barn hem på sin rygg. Ty vid sidan om daghemmen faller ett stort ansvar på något äldre syskon. Ändå är det de ogifta kvinnorna som drabbas hårdast. Deras framtid står på spel. Bristen på män att gifta sig med hindrar dem från att bilda den familj som utgör kulturens och deras egna ideal. De har flugit ut ur föräldrahemmet utan att finna ett fäste på utsidan. Dessutom är deras framtidsutsikter begränsade när det gäller att lindra fattigdomen. Under den

kris som drabbat den centralistiska planmodellen har staten inte klarat att fullfölja sina åtaganden. Den nya politiken uppmuntrar en familjebaserad ekonomi. Ju fler produktiva händer, desto bättre. Stora familjer är lyckliga familjer. De statsanställda individerna är åter hänvisade till familjen som en ekonomisk enhet. I skogsbrigader ersätter egna hem i stigande grad de trånga kollektiva »statarlångorna». Med eget hus följer en större jordlott för frukt och grönsaker. Skogsarbetarna håller sig med grisar, höns och ankor. Fler och fler familjer har egna små dammar för fiskodling. De omdefinieras till skogsbönder samtidigt som jordbrukskooperativen och bondefamiljer blir indragna i skogsbruk där staten tidigare haft monopol. Hela balansen mellan familjen, kollektiven och staten är omställd.

Vi fann att familje-ekonomin i dag svarar för 40-60 procent av skogsarbetarhushållets inkomster. Friska unga par kan i dag planera för sin framtid. De har ett visst överskott för investeringar: cyklar, radio, husgeråd. Men den familjebaserade ekonomin har sina kostnader. Den ökar arbetsbördan för kvinnor som efter en arbetsdag i skogen skall producera livsmedel och räcka till för sina barn. Den bidrar till att öka sociala skillnader mellan skogsarbetare:

- mellan brigader med god tillgång till jord och brigader som saknar jord,
- mellan hushåll med många produktiva medlemmar och hushåll med bara en vuxen,
- mellan de »starka» och de »svaga». Hälsa betyder välbefinnande. Den som ständigt har värk i huvud och rygg, den vars leder plågas av reumatism eller den som blöder länge med sin spiral eller lider av undernäring sackar lätt efter de andra.

Den vietnamesiska skogsarbetarstudien (Le Thi 1987) genomförde en rad medicinska undersökningar som vittnade om allvarliga hälsoproblem. De självförsörjande statsanställda skogsarbeterskor som är hänvisade till sig själva riskerar att dras in i onda cirklar, där flera processer samverkar

i att pressa dem i en nedåtgående spiral:

- ingen avlastning eller dagligt stöd från familjemedlemmar och nära anhöriga,
- på gränsen till existensminimum trots hårt och heroiskt arbete,
- undernäring, överansträngning, hotad hälsa.

Arbete i det statliga skogsbruket avsåg att vara en av vägarna till kvinnors »frigörelse» från underordningen i familjen. Men denna väg till emancipation öppnades under särskilda historiska omständigheter, i skuggan av krig, med en ojämn fördelning av kvinnor och män mellan regioner och yrken, samt under trycket av en stark tradition som ger söner företräde. Det ägde rum i skogsbruk som stundom låg långt från alla färdvägar. Frånvaron av män under den korta giftasålder – upp till 30 års ålder – som är tillmätt kvinnor i Vietnam, lämnade många skogsarbeterskor ogifta.

Ett par vietnamesiska liknelser beskriver kvinnans desperata situation, när hon varken kan dö av sorg eller återhämta sig från sin smärta, utan bara vajar fram och tillbaka som ett halvt nedhugget bambuträd, eller där hennes röst låter som när ett bränt bamburör exploderar djupt inne i djungeln.

De ogifta mödrarna

Vad kan vi lära oss om vi speglar ytterligheterna mot varandra: å ena sidan den traditionella bilden av kvinnors underordning i flergenerationsfamiljen, och å den andra sidan kvinnorna som är mödrar utan en familjekrets?

Jag frågar brigadsköterskan Tri om de ogifta mödrarnas ställning. Hon försvarar dem, som om min nyfikenhet satte de ogifta kvinnornas rätt till barn ifråga. Det kanske den gör indirekt eftersom jag inte kommer på idén att fråga om de gifta mödrarnas ställning.

– En kvinnas djupaste önskan är att bli mor, och om hon inte har funnit en make, vill hon ändå ha barn. Rätten att bli mor har nyligen skrivits in i vår konstitution. Hur hon sedan går tillväga

för att nyttja sin rätt är inte vår sak.

– Har inte fäderna några förpliktelser?

– Ingen vet vem fadern är. Kvinnan tar själv hand om barnet. Hon tar hela ansvaret.

– Hjälper brigaden henne på något sätt?

– Alla andra kvinnor står vid hennes sida och stöder henne känslomässigt. I övrigt får hon samma stöd som vilken annan familj som helst. Men vi tänker först och främst på hennes känslor. Det andra får komma senare.

– Händer det att de råder en ogift kvinna till abort?

– Hon har rätt att välja mellan att föda och att ha en abort. Det kan göras vid företagets klinik. Men vi talar inte om för henne vad hon skall göra.

I en av brigaderna vid de skogsklädda höjderna i Hoang Lien Son träffar jag Viet, 44 år. Hon bor med sin åttaåriga dotter i ett eget hus. Hennes föräldrar är bönder på låglandet. Viet är den femte i en syskonskara på åtta barn. Hon har planterat skog och avverkat bambu i sexton år. Hon har 4-7 kilometers gångväg till sina arbetsplatser. Det är tungt att hugga ner bambu och släpa stammarna på sina axlar. När det regnar blir sluttningarna hala och det finns svärmar av mygg.

Skogsföretaget hjälpte Viet med material och arbetskamraterna med att bygga hennes lilla hus. Hon har bord och stolar med armstöd, som hon låtit kringvandrande hantverkare tillverka av ett träslag som hon köpt. Hennes ekonomi verkar god. Hon har en cykel, ett rymligt förvaringsskåp, en termos och en snygg tekanna, en klocka och bilder på väggarna. Själv ser hon rejäl och alldaglig ut.

– Hur kom det sig att du bestämde dig för att ha barn?

– Jag tyckte att det skulle vara fint att ha ett barn som kunde hjälpa mig och ta hand om mig när jag blir gammal. Min dotter städar numera huset och gör i ordning maten åt grisarna och hönsen.

– Får du någon hjälp från barnets far?

– Nej, han är pensionerad och har återvänt till deltat...

– Vad väntar du dig av framtiden?

– Att jag skall kunna ha tillräckligt med mat för min dotter och mig själv.

– Hur tänker du dig din dotters framtid?

– Hon är ju ännu liten, men jag skulle gilla att

hon fortsatte i skogen. Trots att arbetet är tungt, skulle jag tycka om att hon hade samma jobb som jag.

I en brigad invid vägen bor Cong, 35 år, med sin treåriga son i ett litet mörkt kyffe i en kollektiv länga. Hela rummets yta upptas av en stor träsäng med en stråmatta. Cong har varit skogsarbetare sedan 1978. Hennes föräldrar är bönder i låglandet. Hon är den äldsta av tio barn. Jag frågar Cong om hon får den hjälp hon behöver från brigaden.

– Jag får hjälp när pojken är sjuk. Han är rätt svag och klen och lider av bronkitis. Han tas om hand på daghemmet. Vi är tre ogifta mödrar här som hjälper varandra – framför allt om barnen är sjuka.

– Får du någon hjälp från dina föräldrar?

– Dom ger mig pengar så att jag kan köpa mat åt pojken.

– Hjälper pojkens far dig på något sätt?

– Nej, han är en pensionerad skogsarbetare och har återvänt till deltat. Han bistår mig inte på något sätt. Han jobbade på en annan brigad vid samma företag.

– Vilka förbättringar är viktigast för dig? Vad behöver du mest av allt?

– Kött och fisk.

Miss Cong ler intagande, kanske bildar detta leende hennes försvarsmur. Brigaden verkar inte att göra mycket för Cong. Kan det vara så, att en vacker kvinna som inte blivit infogad i den äktenskapliga beshinningsrättens legala ram utgör ett hot, att hon lätt straffas för det? Inte direkt, men i form av undanhållet stöd?

I den allmänna diskussionen i Vietnam har man full förståelse för de ogifta kvinnornas längtan efter barn och drar sig för att föreslå aborter eller vägra deras barn matransoner. Men å den andra, fruktar såväl gifta kvinnor som Kvinnounionen att en mer liberal inställning till utomäktenskapliga förhållanden och ogifta mödrar skall undergräva monogamin och leda till återinförandet av traditionen med »den lilla bihustrun». Därför måste fadern hemlighållas och undandras alla förpliktelser. Man vill inte veta av honom. Måhända har fäderna ibland varit »pensionärer» med familjen kvar i hembyn som avlat ett och an-

nat barn under sina yrkesverksamma år, eller så är hänvisningen till någon som inte längre finns kvar på orten ett smidigt sätt att dra sig undan utlänningens naiva frågor om sådant man håller tyst om.

*Produktion utan kön,
reproduktion utan fäder*

Splittrade familjer, migration, kvinnor som blir kvar med barn och gamla på landsbygden, undernäring och överansträngning, barn utan fäder – detta är vanliga företeelser i dagens värld och ingenting som är speciellt typiskt för Vietnam. Det märkliga där är snarast styrkan i familjebanden trots migration, revolution och krig.

Om nu inte en rad specifika yttre omständigheter hade kommit emellan, skulle de vietnamesiska skogsarbeterskorna då uppnått frigörelse? Mycket talar emot det.

I den traditionella organseringen av kön och generationer har mäns tillknytning till familjen varit lösare, deras uppgifter mer utåtriktade, rörliga och vid fara fick de låta samhällets, nationens, intressen gå före den lilla gruppens. Framsteg och utveckling är sådana hisnande projekt som gett män frisedel från familjära krav.

Kvinnor har varit infogade i band av beroenden, ingifta i slakter och bundna vid andras behov. De har slagit vakt om kontinuitet i livsprocessernas ständiga förändring. De har bevarat och integrerat. Deras gärning hör inte till de spektakulära, men nödvändiga: mat, vatten, värme, struktur åt vardagen. Det är ur de andras avhängighet kvinnor utvecklat den ansvarsrationaltet som undergrävt deras handlingsfrihet.

Har då kön och generationer spelat ut sin roll, i likhet med vad det stora utvecklingsprojektet förespeglar?

Livet i skogsbrigader med dess sönderslagna åldersordning illustrerar på ett brutalt sätt hur negligerandet av reproduktionens organisering, av genus- och generationssystemet, gett upphov till svåra sociala problem. Inte heller är detta begränsat

till Vietnam, utan kännetecknar »moderniseringen» världen över. Avsaknaden av analys och visioner av hur två kön och tre-fyra samtidigt levande generationer skall finna en rimlig gemensam balans mellan avhängighet och autonomi, speglar ett så mekaniskt och ensidigt perspektiv, att själva begreppet »utveckling» börjar förlora något av sin politiskt legitimerande kraft.

Där de äldre generationerna, kvinnorna och barnen, har varit ett hinder för mäns frihet, har män i stället byggt vuxna könsneutrala organisationsformer. När socialantropologen Barrett (1984) söker efter en ny utgångspunkt för antropologin i det moderna samhället, letar han efter en fokusering, en brännpunkt för analysen, jämförbar med släktskap i förindustriella miljöer. Han menar att vår tids motsvarighet är byråkratin. Den moderna staten är lika effektiv och allestädes närvarande som någonsin slakten. Frågan är bara om dess uppdelning av funktioner, formalisering, standardisering, delegering, hierarkiska struktur och avskiljande av person från yrkesroll bättre tillgodoser våra behov av autonomi och samhörighet. Jag tror det inte. En familjär form av fadersvälde har blivit omvandlad till en förment könsneutral hierarki, med män som bestämmer och kvinnor som gör vad de blir tillsagda. Det är inte givet att en brigadlednings kontroll av skogsarbeterskor är mindre pressande än en svärmors öga på sin sonhustru.

Den politiska ekonomin befattar sig inte med den könsbundna arbetsdelningen. Könet förblir beslöjat. Kapitalägare och lönearbetare, köpare och säljare, funktionärer och kroppsarbetare, alla är neutrum. Därmed har ideologierna länge kunnat blunda för könssegregationen i arbetslivet. Den sneda könsfördelningen i skogs- och jordbruk i Vietnam utgör härvid inget undantag. Den könsbundna arbetsdelningen lever också vidare i allt det obetalda kvinnoarbetet som faller utanför gängse nationalräkenskaper. När nationer drabbas av ekonomiska kriser, likt dem i Vietnam, blir den informella ekonomin och det familjebaserade arbetet mobiliserat.

Här, som annorstädes, vädjar man till kvinnors beredskap till yttersta självexploatering för sina barn och närmaste. I familjers liv är kvinnors dubbelarbete en välkänd form av samma beredskap.

Den socialistiska ideologin bejakar kvinnor som mödrar. Men den officiellt sanktionerade asymmetrin i föräldraskap ger män en slags frisedel från faderskap. Eller i varje fall talar man med dubbla tungor, när man å ena sidan vill ändra på arbetsdelningen i hemmet, och å den andra gör modern till en huvudgestalt. Mest dramatiskt kommer detta till uttryck när männen migrerar och när det gäller de ogifta mödrarna.

Jag har med glimtar av de ogifta mödrarnas situation pekat på uttalade sociala ambivalenser kring sexualitet och kön. Dessvärre har den officiella socialistiska ideologin om kvinnofrigörelse haft föga att säga om *socialt kön*.

Likväl som man kan revolutionera ekonomier, omfördela jord, göra en fattig befolkning litterat, borde det vara möjligt att organisera samlivet mellan två kön och flera generationer enligt principen *åtskilda, men nära*. Och utan att någon tar sig den överordnade rätten att bestämma över hela nätverkets intressen, och utan att ett köns frihet låser fast det andra. Det vore *utveckling om något*.

Le Ncog Van (1985), *The situation for the female work force in rural areas through some sociological surveys*, Institute of Sociology, Hanoi, stencil.

Le Thi Lan (1985), *The situation of female work force employed in agricultural cooperatives of 3 provinces in the Vietnamese northern Delta and Midland, and the problem under research and to be solved*, Research section, Vietnam Women's Union.

Le Thi (1987), *Seminar report on the result of the Survey on the working and living conditions of women workers at forest enterprises in Ham Yen Area, Ha Tuyen province, Vietnam*, Centre of Women's Studies, Hanoi.

Molyneux, Maxine (1981), *Women in Socialist Societies* in Kate Young, Carol Wolkowitz and Roslyn McCullagh (eds), *Of Marriage and the Market: Women's subordination in international perspective*, SCE Books, London.

Werner, Jane (1981), *Women, Socialism, and the Economy of Wartime North Vietnam, 1960-75*, Studies in Comparative Communism, Vol XIV, Nos 2 & 3.

White, Christine Pelzer (1982), *Socialist Transformation of Agriculture and Gender Relations: the Vietnamese Case*, Bulletin, Vol 13, No 4, Institute of Development Studies, Sussex.

Rita Liljeström
Sociologiska institutionen
Göteborgs universitet
413 01 Göteborg

LITTERATUR

Barrett, Stanley R (1984), *The Rebirth of Anthropological Theory*, University of Toronto Press.

Fforde, Adam (1987), *Vietnam – Historical background and macro-analysis*, Delrapport 1 av Forestry Workers in Vietnam. SIDA.

Halik, Teresa, *Tradition and present day in the custom of the North-Vietnamese Village, years 1975-85 – based on the author's observations*, Warszawa, stencil.

Larsson, Katarina, och Birgegård, Lars-Erik (1985), *The socio-economic factors influencing productivity in the forestry component of the Vinh Phu Pulp and Paper Mill Project in Vietnam*, SIDA.